

5. Рахно О. З неопублікованих щоденників Олександра Русова [Текст] / О. Рахно // Сіверянський архів: Науковий щорічник. – Чернівці, 2008. – Вип. 2. – С. 80 – 95.
6. Рахно О. Подружжя Олександр та Софія Русови у суспільно-політичному житті України другої половини XIX – початку XX ст. [Текст] / О. Рахно // Сіверянський літопис. – 2012. – № 6. – С. 131-138.
7. Іваницька С. Г. Олександр Олександрович Русов у індивідуальних згадках та колективній пам'яті представників української ліберально-народницької еліти початку XX ст. [Текст] / С. Г. Іваницька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXIII. – С. 273-282.
8. Єфремов С. De mortuis. Пам'яті Ол. Русова. – Пам'яті К. Паньківського. – В. Лесевич [Текст] / С. Єфремов // Основа. – Одеса, 1915. – Кн. 3 (жовтень). – С. 35-47.
9. Єфремов С. Історія українського письменства [Текст] / С. Єфремов. – К.: Феміна, 1995. – 687с.
10. Петрункевич И.И. Из записок общественного деятеля: Воспоминания [Текст] / И. И. Петрункевич [Архив русской революции: В 22 т. – Т. 21-22]. - М.: Терра, 1993. – 472, 424 с. – (Русский архив).
11. Буряк Л. І. Образ В. Б. Антоновича у контексті комеморативних практик XX століття [Текст] / Л. І. Буряк // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць / Український інститут національної пам'яті. – 2012. – Вип. 3. – С. 345-371.

С. Г. Іваницька

[Рец.]: Кривошея І.І. Польські аристократи Потоцькі в соціально-економічному та суспільно-політичному житті підросійської України (кінець XVIII – початок XX століття). – Умань, 2013. – 400 с.

Імперська доба вітчизняної історії, чи то краще сказати доба перебування українських земель у складі імперій Центрально-Східної Європи, ніколи не належала до улюблених сюжетів сучасної української історіографії, та, відповідно, не так активно досліджується вченими, як, наприклад, історія століття XX-го. Тим більшої уваги дослідницького загалу заслуговує кожна монографічна праця, присвячена реконструкції певних тем, які розкривають особливості співіснування представників різних етносів і культур у рамках конкретно взятого PAX IMPERICA. Робота уманського дослідника Ігоря Івановича Кривошеї належить саме до таких, адже у ній автор студіює специфіку історичного буття польського магнатського роду Потоцьких у нових, не зовсім звичних для них реаліях – в умовах адміністративного, військового, почати й інтелектуального, панування споконвічного історичного суперника Польщі – Росії, яке прийшло на землі Правобережної України після розподілів Речі Посполитої.

Втім, про все за чергою, а тому почнемо розгляд рецензованої монографії із аналізу її архітектоніки та анотації відповідних тематичних блоків.

Відкриває рецензовану книгу *Вступ*, у якому автор ретельно проаналізував історіографію досліджуваної проблематики та репрезентував використану ним джерельну базу. Варто зауважити, що уманський колега виставив вельми широке коло наукових публікацій, передусім істориків України, Польщі та Росії. Зокрема, серед інтелектуального доробку минулих років слід згадати простудійовані та осягнуті ним праці Д. Бовуа, Т. Епштейна, Б. Міронова, Н. Темірової, Т. Чубатого, В. Шандри, Н. Щербак.

Джерельна база дослідження, подібно до історіографічної, так само є репрезентативною, як географічно, так і типологічно. Оскільки автор виходив із того факту, що його робота присвячена історії польських аристократів Потоцьких, які володіли значними земельними маєтками на українських землях, у монографії було використано різноманітні документальні джерела, що зберігаються у фондах: Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Львові, державних архівів Київської, Черкаської та Вінницької областей, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Архіву Головного Актів Давніх (Варшава), Бібліотеки Народової (Варшава), Державного архіву у Кракові (відділ на Вавелі).

Завдяки наскрізній евристиці десятків фондів зазначених архівних установ, автором було актуалізовано тисячі одиниць документальних джерел (здебільшого актових), за проблемою.

При цьому, ним було фронтально опрацьовано й масив вже опублікованих історичних джерел – мемуаристику, як російську, так і польську, відповідні комплекси епістоляріїв, статистично-довідкові видання тощо.

Текст монографії свідчить, що досліджуючи означену проблематику, автор використовував різноманітні методи історичного пізнання минулого: аналітичний, хронологічний, порівняльний, генеалого-біографічний, просопографічний, статистичний, структурно-системний. Особливо відчутним і помітним, як на нас, є вплив «Школи Анналів».

У першому розділі монографії історик аналізує роль і місце магнатів Потоцьких у попередній історичний період – за часів Речі Посполитої XVIII століття. Зокрема, він висвітлює нереалізоване прагнення Потоцьких зробити польським королем представника своєї родини. Також І.Кривошея спромігся чітко з'ясувати комплекс соціально-економічних та геополітичних факторів, що сприяли зближенню Потоцьких з російськими урядовцями після демонтажу польської державності. Зокрема, автор аналізує економічні контакти магнатських господарств Потоцьких і можновладців (державних установ) Російської імперії, в контексті розгортання її південного вектора зовнішньополітичної експансії, після придушення гайдамацьких повстань і конфедераційних рухів 1768 – 1773 років. Саме вони, ці чинники, й стали основним підґрунтям подальшого політичного зближення Потоцьких з російською елітою, що в результаті призведе ні багато, ні

мало, до Торговицької конфедерації (1792 р.) та Другого поділу Речі Посполитої (1793 р.). Історик в той же час зауважує, що саме через зовнішньополітичні та ідеологічні розбіжності в середині роду Потоцьких стався розкол на два ворожі табори.

Другий розділ книги про Потоцьких присвячено реконструкції процесів визнання за родом легітимних прав на російське дворянство; цивільній, військовій та дипломатичній службі російській короні; участі Потоцьких в органах станового самоврядування та російських Державних Думах; ставленню їх до шляхетської солідарності. На широкій джерельній базі автором було показано ситуативну опозиційність/лояльність Потоцьких щодо імперського уряду, а також висвітлено участь окремих представників роду у польському національно-визвольному русі XIX ст. (повстаннях 1830 – 1831 рр. та 1863 – 1864 рр.).

Тут же, на прикладі нащадків Станіслава-Щенни Потоцького було показано дуалізм становища польських аристократів в російському суспільстві. Одні сини Станіслава стали борцями за відродження Речі Посполитої, інші – віддано служили царату, а треті взагалі проявили себе як авантюристи високого ґатунку. Окремо, дослідник звертає увагу читача на шлюбні контакти родини Потоцьких з представниками російської дворянської еліти. Наприклад, на сторінках книги знайшла своє відображення непроста історія подружнього життя Софії Потоцької з відомим російським політичним діячем Дмитром Кісельовим. Цікавим, на нашу думку, є включення автором до тексту цитат із особистісними характеристиками окремих із Потоцьких, взятих із мемуарів представників тогочасної російської еліти, зокрема Ф. Вігеля. Подібний прийом дозволив йому «уквітчати» наратив, зробити його приємнішим для читацького сприйняття.

Соціально-економічні аспекти інтеграції графів Потоцьких в суспільство підросійської України висвітлено у *третьому розділі*: еволюція землеволодіння; специфіка та спрямованість господарської діяльності їхніх латифундій, стосунки з іншими станами, в першу чергу з селянством, міщанством та духовенством. Аналіз взаємин магнатерії із українським селянством для І. Кривошеї не обмежується лише площиною соціально-економічних відносин та конфліктами, що виникали на цьому ґрунті. Ним також акцентується увага на взаєминах із православним духовенством, яке в нових російських імперських реаліях отримало серйозного захисника своїх інтересів – офіційний Санкт-Петербург, персоніфікований суб'єктами Правлячого Синоду та Імператора.

Четвертий розділ монографії присвячено ролі та місцю польських аристократів Потоцьких у культурно-освітньому просторі українських губерній Російської імперії. Звертається увага на роль Северина Потоцького в відкритті Харківського університету та розвитку освіти на українських землях, а також висвітлено внесок Потоцьких в функціонування та заснування та освітніх закладів на Правобережній Україні – Кременецького ліцею, училищ (шкіл) при монастирях, шляхетських пансіонів і гімназій. Знайшлося й місце для авторської уваги неперевершеним резиденціям та паркам, створеним Потоцькими в їхніх маєтках, у досліджуваний період: Антоніни, Тульчин, Софіївка та інші.

Заклучна частина, що завершує книгу є логічною та аргументованою. І. Кривошея у своїх підсумках переконливо доводить, що шляхи інтеграції польських аристократів Потоцьких в російське суспільство були не тільки достатньо різноманітними, вони ще й доповнювали один одного. Проте, навіть належність до російської суспільної еліти та повна економічна й політична інтеграція, все ж не позбавляли окремих представників роду відчуття патріотизму, яке, в свою чергу, спонукало їх до боротьби за відродження польської державності.

У якості додаткового матеріалу, монографія також містить таблиці, малюнки, портрети та карти, які збагачують та органічно доповнюють її текст.

На завершення зауважимо, що на нашу думку монографія І. Кривошеї зацікавить не лише українських дослідників, але й польських і російських істориків, які досліджують роль і місце індивідуума в імперському соціумі Росії кінця XVIII – початку XX століття.

В. І. Мільчев